

2.1

DIFERENTS VIES PER A TREBALLAR ASPECTES D'ARQUEOLOGIA I PATRIMONI EN EL CURRÍCULUM DE L'ESO I EL BATXILLERAT

Maria Ojuel Solsona.
IES Badalona-7.

Resum: La introducció de l'arqueologia a l'ESO respon perfectament als plantejaments de la reforma de l'ensenyament secundari: pel que fa als continguts procedimentals, estableix incògnites o preguntes que estimulen l'alumnat a plantejar-se hipòtesis i a elaborar estratègies per a resoldre-les; i pel que fa als continguts actitudinals, ajuda a valorar el patrimoni històric-artístic. Pel que fa al Batxillerat, les matèries optatives de centre i, sobretot, el Treball de Recerca, permeten introduir l'alumnat en la investigació arqueològica i en la valoració del patrimoni, preparant-lo i orientant-lo cap a la seva futura integració en el món acadèmic i laboral.

Resumen: La introducción de la arqueología en la E.S.O. responde perfectamente a los de planteamientos de la reforma de la enseñanza secundaria: en lo que se refiere a los contenidos procedimentales, establece incógnitas o preguntas que estimulan al alumnado a plantearse hipótesis y a elaborar estrategias para resolverlas; y en lo referente a los contenidos actitudinales, ayuda a valorar el patrimonio histórico-artístico. En lo referente al Bachillerato, las materias optativas de centro y, sobretodo, el Trabajo de Investigación, permiten introducir al alumnado en la investigación arqueológica y en la valoración del patrimonio, preparándolo y orientándolo hacia su futura integración en el mundo académico y laboral.

Abstract: The introduction of archeology in the new compulsory secondary schools levels adapts perfectly to the statements of Spanish education reform. In respect to the procedural contents, archaeology raises questions that stimulate the pupils to formulate hypothesis and to propose strategies in order to solve them. Respecting post compulsory secondary school courses, the free choice subjects of every school ans, specially, the so called research Project, make feasible to introduce pupils to archaeological research and heritage valuation. In this way their future integration in academic and professional world is facilitated.

1. INTRODUCCIÓ.

La implantació del nou sistema educatiu ha permès identificar diverses categories de continguts (procediments, conceptes i actituds) que permeten que els ensenyants tinguin en compte no únicament el que ensenyen, sinó com ho ensenyen i quins valors transmeten a l'alumnat per a la seva educació global. En especial, els continguts procedimentals cobren una gran importància a l'ESO i, en aquest sentit, l'arqueologia té un gran paper en el disseny de les

activitats dels crèdits comuns de l'àrea de Ciències Socials, tant pel que fa a l'aplicació de procediments, com pel que fa a l'educació en valors. En el cas de l'arqueologia, com en el de la història, els procediments s'entenen per treballar segons el mètode de recerca històrica, no entès com a simple tècnica, sinó com a una eina formadora del pensament en general (Trepà 1995). Pel que fa als valors, l'ensenyament de l'arqueologia ajuda a conèixer, valorar i respectar el patrimoni històric-artístic.

D'altra banda, la diversificació de la tipologia de les matèries a impartir que ha permès la reforma dels ensenyaments secundaris pot ser també beneficiosa per al tractament de temàtiques que, com l'arqueologia, demanen una metodologia més activa o la realització d'experiències que no és possible de fer fàcilment des de l'estricta marc imposat pel centre d'ensenyament. Així doncs, en el present escrit ens centrarem sobretot en els crèdits variables, que són els que més s'ajusten a aquest tipus d'actuacions, sense oblidar altres tipologies de crèdits o vies que, per la seva flexibilitat, també permeten experiències similars i enormement formatives.

2. L'ENSENYAMENT DE L'ARQUEOLOGIA A L'ESO

2.1. ELS CRÈDITS VARIABLES.

Els crèdits variables són aquells que, segons l'Administració, ajuden a completar el desenvolupament de les aptituds específiques de l'alumnat i es dirigeixen a consolidar els objectius generals de l'etapa. Aquests crèdits representen 35 hores lectives i l'alumnat n'ha de fer 15 en el primer cicle de l'ESO i 21 en el segon. Fent un càlcul aproximat, els alumnes cursaran de mitjana entre un i dos crèdits variables de l'àrea de Ciències Socials durant el primer cicle, i entre dos i tres durant el segon cicle. D'entre ells, alguns són tipificats per l'Administració i és prescriptiu que, entre l'oferta del centre, n'apareguin almenys un 50% d'aquest tipus. Així com en la fase inicial de l'experimentació de la reforma de l'ensenyament es van publicar alguns materials didàctics per a treballar l'arqueologia a l'aula (Bardavio i González 1990), l'ensenyament de l'arqueologia no surt actualment tipificat com a crèdit variable. Existeix la possibilitat, però, que el centre proposi crèdits variables propis, d'acord amb la tipologia de l'alumnat, les característiques del centre i l'adequació al projecte curricular de l'àrea, en aquest cas, de Ciències Socials. La interdisciplinarietat i la vessant pràctica són dos criteris a tenir en compte a l'hora de dissenyar crèdits variables. En tot cas, però, cal que tota l'oferta s'adeqüi al disseny del currículum específic de l'àrea, tot tenint en compte les possibles implicacions amb els currículums d'altres àrees. És a dir, no podem dissenyar crèdits variables a cegues, sense tenir en compte el que paral·lelament els alumnes estan estudiant en la matèria comuna de Ciències Socials o en d'altres àrees. Cal que, en definitiva, tot el currículum de l'alumnat tingui lògica i coherència¹.

¹El currículum de la Reforma de l'Ensenyament Secundari es planteja de forma oberta: hi ha uns continguts prescriptius, però els equips docents els concreten, distribueixen i adequen d'acord amb les condicions específiques del centre, a través del seu Projecte Curricular de Centre i de les diferents àrees.

Pel que fa a les Ciències Socials en concret, el disseny de crèdits variables s'hauria d'entendre a partir de la integració en els currículums de disciplines socials que fins no fa gaire han estat excloses de l'ensenyament, com és el cas de l'arqueologia, l'antropologia o la sociologia, matèries que, d'altra banda, tenent una vessant pràctica inqüestionable que pot ser explotada. Igualment, es presten a una certa interdisciplinarietat que, en el cas de l'arqueologia sobretot, permet tractar temàtiques paral·leles com la tecnologia, el dibuix, la topografia i les ciències experimentals, amb la qual cosa es perd la imatge tradicional de la història com una disciplina purament de lletres.

Un altre aspecte de la tipologia dels crèdits variables que pot ser explotat és el nombre generalment més reduït d'alumnes i les franges horàries on tenen lloc, tot i que aquest darrer aspecte pot variar molt, en relació amb la distribució dels crèdits que des de cada centre s'hagi establert per a cada etapa. Per exemple, si es tracta de franges horàries perifèriques o de tardes, és més fàcil projectar sortides o pràctiques a realitzar fora del centre d'ensenyament.

Des del departament d'Ensenyament, hi ha proposades una sèrie de tipologies dels crèdits variables, de manera que s'adeqüin a les necessitats i aptituds dels diferents tipus d'alumnat. Així, s'han de dissenyar crèdits de reforç, d'ampliació de coneixements i d'iniciació a nous coneixements. En el cas que proposem, un crèdit variable anomenat "Introducció a l'Arqueologia", es considera d'iniciació a temes que no han estat tractats abans en el currículum de l'alumnat.

2.2. EL CRÈDIT VARIABLE "INTRODUCCIÓ A L'ARQUEOLOGIA".

Presentem breument amb aquestes línies una experiència que va ser duta a terme entre els anys 1991 i 1995 en l'IES Badalona-7, de Badalona (Ojel 1995).

El material curricular va ser pensat inicialment per a nois i noies que estaven cursant 4rt. d'ESO, és a dir, el darrer curs de l'etapa 12/16, però també va ser experimentat amb alumnat de primer. de batxillerat, proposant-se en aquest cas nous materials i metodologies. L'elecció de l'edat a què va dirigit el crèdit es basa en el fet que l'alumnat que cursava l'últim any de l'ESO havia estat treballant, pel que fa a la matèria comuna de ciències socials, categories d'espai i temps, com també els procediments per tal d'aplicar aquestes categories. Es parteix de la base que, per exemple, si l'alumnat ha adquirit prèviament el concepte de "neolític" i és capaç de situar-lo en el temps i l'espai, pot treballar millor aspectes arqueològics d'aquell moment històric.

Amb la incorporació dels alumnes del primer cicle de l'ESO als instituts d'ensenyament secundari, però, es pot avançar igualment l'edat on impartir dita variable, encara que l'alumnat no tingui perfectament consolidades les categories històriques. Aquesta matèria variable permet posar en pràctica una sèrie de procediments que estan explicitats en els objectius generals de l'etapa pel que fa a les ciències socials i que, a més, es relacionen amb els objectius generals de l'etapa i d'altres àrees: observació, obtenció i tractament de la

informació; i aplicació d'un procés de raonament lògic a través de l'anàlisi de fets, de la formulació d'hipòtesis i de la seva posterior comprovació.

En el cas dels alumnes de batxillerat, l'aspecte procedimental no va ser tan subratllat i es va posar èmfasi, en canvi, en la vessant pre-professionalitzadora de la matèria, encara que aquesta es va adreçar indistintament a alumnes que cursaven la modalitat humanística o no.

El crèdit variable s'ordena en cinc grans apartats, que formen una estructura clara i lògica:

- Què és l'arqueologia.
- Abans de l'excavació: la preparació del terreny.
- Durant l'excavació.
- Després de l'excavació: anàlisi i tractament de les troballes.
- Fem història: la comprensió del passat.

L'objectiu del crèdit variable presentat és d'introduir l'alumnat a les tècniques d'investigació arqueològica com a pas previ per a l'obtenció d'una informació que servirà per a comprendre millor les societats humanes. La intenció és que l'escolar acabi prenent ell mateix el paper del propi arqueòleg, proposant per a aquesta fi la resolució de situacions arqueològiques verídiques, que es presenten simplificades segons l'edat i nivell de l'alumnat i que permeten que els alumnes apliquin habilitats com l'observació, la intuïció, el raonament lògic i la verificació de supòsits. L'opció metodològica que ha guiat el crèdit ha estat basar-se en el plantejament de situacions arqueològiques reals, presentades com a enigmes que l'alumnat ha de resoldre de forma diversa. Les pràctiques han quedat restringides a les visites a jaciments en vies d'excavació, on els alumnes s'han familiaritzat amb les tècniques del treball arqueològic, i a laboratoris arqueològics, on han après rudiments sobre estratigrafia, classificació, dibuix i restauració.

2.3. ALTRES VIES PER A TREBALLAR L'ARQUEOLOGIA I EL PATRIMONI DES DEL CURRÍCULUM VARIABLE DE L'ESO

Com s'ha dit, un 50% dels crèdits variables ofertats pels centres han de ser tipificats, és a dir, establerts pel departament d'ensenyament. A més, pel que fa a les Ciències Socials, durant el segon cicle de l'ESO, el centre està obligat a oferir almenys un dels quatre crèdits tipificats pel departament d'Ensenyament sobre continguts ètics i dos, també tipificats, sobre cultura clàssica. Són aquests darrers crèdits els que poden incloure aspectes d'arqueologia i patrimoni en el cas que no es pugui oferir cap variable de centre sobre arqueologia.

Els continguts d'aquests crèdits tipificats sobre cultura clàssica² tracten temàtiques àmplies, des d'aspectes de civilització fins a la ciència i la tècnica, passant per la mitologia i, pel seu contingut interdisciplinari, es poden oferir tant des de l'àrea de Ciències Socials com des de Llengües.

² Els crèdits variables tipificats de cultura clàssica són: Arrels clàssiques del lèxic científic, tècnic i humanístic; Civilització i cultura greco-romana; La ciència i la tècnica en el món clàssic; i Mitologia greco-romana.

2.4. EL CRÈDIT DE SÍNTESI.

Al llarg de cada curs de l'etapa 12/16, l'alumnat haurà de realitzar, preferentment al final de l'any, un conjunt d'activitats -que poden dur-se a terme al llarg d'una setmana o menys- que tenen com a finalitat comprovar la plena consecució dels objectius generals de l'etapa. El crèdit de síntesi té un caràcter globalitzador i, generalment, es parteix d'una temàtica determinada i des de cada àrea es dissenyen activitats que permetin crear situacions on l'alumnat apliqui de forma pràctica els coneixements adquirits. Seria l'equivalent, a un altre nivell, del Treball de Recerca del Batxillerat. Consta d'una part individual i d'un treball en equip. L'alumnat realitza una síntesi del treball per escrit i en fa una exposició oral, on és avaluat per l'equip de professors.

La varietat de temàtiques del crèdit de síntesi és gran i, pel que fa a l'arqueologia i al patrimoni, poden aplicar-se temes com la conservació del patrimoni històric-artístic a la localitat on s'ubica el centre. En concret, aquest tema va ser tractat per un grup d'alumnes a l'IES Badalona-7 el curs 1994-95. Les vies d'investigació van ser molt diverses: enquestes al carrer per a copsar el grau de sensibilització envers el patrimoni dels ciutadans; recull d'informacions a les entitats culturals per a conèixer de quina manera l'administració vetlla per la conservació del patrimoni; visita dels jaciments i monuments més emblemàtics de la localitat per a treure conclusions sobre les visites que reben i el seu estat de conservació, etc.

2.5. ELS EIXOS TRANSVERSALS.

Segons l'administració, els eixos transversals són processos educatius permanents, amb un elevat component actitudinal, que pretenen formar l'alumnat com a futur ciutadà. No són matèries concretes a impartir recollides com a tals en el currículum, però s'han d'incorporar en ell i cada centre vetllarà, a partir del seu projecte curricular, la manera com es treballen, a ser possible des de cada una de les àrees. Alguns dels eixos transversals que més incidència tenen des de les Ciències Socials són l'educació multicultural i l'educació mediambiental. Tots dos permeten tractar temes lligats a l'arqueologia i al patrimoni: interacció de les societats humanes amb el seu medi, respecte del patrimoni cultural de la humanitat, respecte a la diversitat cultural -entesa també a nivell històric-, etc. Aquests aspectes haurien, doncs, de ser tractats en diversos moments de l'etapa i no necessàriament des del marc estricte de les matèries acadèmiques, sinó potenciant, per exemple, la conservació del patrimoni en el transcurs d'una sortida cultural o lúdica.

3. L'ENSENYAMENT DE L'ARQUEOLOGIA AL BATXILLERAT.

3.1. ELS CRÈDITS VARIABLES.

Amb la implantació definitiva del nou batxillerat LOGSE, el paper dels crèdits variables ha quedat reduït respecte al batxillerat experimental. Teòricament un alumne/a pot cursar-ne sis com a màxim al llarg de l'etapa però, en la pràctica, pot no cursar-ne cap si completa els crèdits necessaris del

seu currículum amb altres matèries no optatives. Durant l'experimentació del batxillerat, en canvi, podia cursar-ne sis de mitjana.

El currículum del nou batxillerat, que ja s'està aplicant des del curs 1995-96, té una part comuna -fins a 20 crèdits- i una part diversificada -fins a 38 crèdits-, dins la qual hi ha matèries de modalitat, matèries optatives tipificades, matèries optatives de centre i el Treball de Recerca. Les matèries optatives de centre són bàsicament el que abans eren els crèdits variables; és a dir, que el centre les ofereix dins el seu projecte curricular però, com s'ha dit, el seu paper dins el currículum de l'alumne/a queda força reduït. El tractament de l'arqueologia en el batxillerat a través dels crèdits variables es redueix, per tant, considerablement, tot i que el departament de Ciències Socials pot considerar oportú dissenyar i ofertar una matèria optativa de centre sobre la disciplina que ens ocupa.

Fins a l'actualitat, en el batxillerat experimental, apareixia una matèria de la modalitat humanística, la Història de la Cultura, que pretenia ser una història global de les civilitzacions, des de la Prehistòria a l'Edat Moderna. Els seus continguts recullen el passat humà més remot i permetien, a nivell procedimental, treballar en força ocasions el mètode arqueològic i fer sortides de matèria a jaciments o museus arqueològics. En el nou batxillerat, tant la Història que es planteja com a matèria comuna, com la que es planteja com a matèria de modalitat, recullen el temps més recent, la qual cosa no implica que no pugui treballar-se el mètode arqueològic. Per posar un exemple, en el crèdit variable anteriorment proposat, la primera activitat, plantejada a modus de presentació del mètode arqueològic, tractava sobre les excavacions realitzades en un abocador d'escombreries modern, amb totes les implicacions sociològiques, científico-tècniques i mediambientals que portava implícites (RATHJE 1991).

Seria desitjable, per tant, que des del departament de Ciències Socials es mantinguessin optatives de centre -és a dir, crèdits variables- sobre l'arqueologia en la seva oferta curricular del batxillerat o, al menys, si es fa difícil proposar un crèdit dedicat exclusivament a la temàtica que ens ocupa, es pot intentar oferir-ne un que tracti en general de les diverses metodologies de la investigació històrica i que servirà per a que els alumnes coneguin els mètodes de treball de l'historiador en el cas que realitzin el Treball de Recerca, sobre el qual se'n parlarà tot seguit, dins l'àmbit de les Ciències Socials.

3.2. EL TREBALL DE RECERCA.

Hi ha, finalment, una altra forma de treballar l'arqueologia o, en general, aspectes lligats al patrimoni: el Treball de Recerca. Es tracta d'un treball d'investigació que l'alumnat farà preferentment al llarg del segon curs de batxillerat i que té com a objectiu introduir els alumnes a la metodologia científica, així com posar en pràctica els coneixements adquirits en les matèries del seu currículum (Moya 1992). Equival a dos crèdits i s'ha de cursar de forma obligatòria. Es desenvolupa de la següent manera: cada departament fa una oferta de possibles temes de recerca, tot tenint en compte les possibilitats reals

de l'alumnat i del mateix procés de recerca; l'alumnat tria l'àrea de coneixement que considera més adient als seus interessos; a cada alumne/a se li assigna un tutor/a, que en fa el seguiment i participa en l'avaluació. El treball es realitza durant una part del segon curs del batxillerat preferentment i, finalment, l'alumnat ha d'aportar un treball escrit i exposar-ne oralment els resultats de la seva investigació personal. En aquest cas, en comparació amb el tractament que el Treball de Recerca rebia en el batxillerat experimental, en el nou la importància és més gran i, a més, representa un 10% de la valoració final de l'etapa.

En el cas de les ciències experimentals, el terme "recerca" sol estar ben definit (de Manuel i Tejero 1995); en el cas de les ciències humanes, no tant. Ningú no posa en dubte que els alumnes que cursen matèries de ciències experimentals facin experiències de laboratori o treballs on posin en pràctica el mètode de recerca científic; en canvi, pel que fa a les disciplines humanes i socials, hi ha certes reticències encara a formar els alumnes basant-se en les tècniques pròpies de la investigació històrica (Hernández 1994, Santacana 1995).

Per tant, d'acord amb els objectius d'aquest crèdit, seria bo que, des dels departaments de Ciències Socials, es prioritzés la realització de treballs que portin implícites metodologies d'investigació, tot i que aquestes es complementin amb indagacions bibliogràfiques. S'haurien d'evitar els treballs exclusivament descriptius, a l'estil de recensions bibliogràfiques, i l'enfocament d'aquesta matèria hauria d'estar relacionat amb les diverses fases del procediment científic.

Donat que l'experiència ens diu que als alumnes d'ensenyaments no universitaris els costa aplicar mètodes essencialment experimentals i, sobretot, extreure'n a partir d'ells conclusions globals, cal que les directrius per part del tutor/a del treball siguin clares i que l'alumne pugui contrastar la seva investigació amb aspectes teòrics. A més, si l'alumnat ha rebut, tant a l'ESO com al batxillerat, coneixements relacionats amb la investigació i fins i tot ha posat en pràctica habilitats relatives a la recerca, tindrà una formació preliminar que li serà de gran ajut.

Pel que fa a l'àmbit concret de les Ciències Socials, hi ha certes vies de recerca que, per l'edat, no li són permeses normalment a aquest alumnat, des de la consulta d'hemeroteques fins a la d'arxius històrics. Igualment, resulta difícil per a l'alumnat d'aquestes característiques participar, com no sigui de forma ocasional, en la recerca arqueològica. En aquest darrer sentit, sobretot, ha de quedar clar que en cap cas el professorat ha d'estimular l'alumnat a prospectar o excavar una zona arqueològica, cosa que està prohibida per la llei, ja que hi ha una requeriments legals a complir³.

De tota manera, d'acord amb les possibilitats del centre i de la localitat on està situat, cal que el professorat indagui en quin tipus de recerca podrien participar els alumnes. No els podem enviar fàcilment a la Casa de l'Ardiaca,

³ L'excavació o prospecció arqueològiques només poden ser dirigides per un llicenciat, després de demanar el permís a l'administració competent.

però sí que tal vegada, sempre i quan la nostra col.laboració sigui estreta i el nostre control sobre l'alumnat també, podem demanar la col.laboració de l'arxiu o museu local i, fins i tot, realitzar algun conveni amb un centre superior d'investigació per a que els alumnes s'iniciïn en algun aspecte concret de la recerca que estigui al seu abast. Fins i tot, els resultats del seu treball poden aportar novetats per a la història local. La proximitat de l'objecte d'estudi és, d'altra banda, sumament encoratjadora per a l'alumnat de secundària que, a més, apren a valorar millor el seu entorn i s'inicia en una metodologia que el pot servir per al seu futur acadèmic i professional. Com a diferents propostes de temes a tractar sobre arqueologia i patrimoni en el Treball de Recerca, destaquen les següents:

- seguiment de l'activitat arqueològica de l'entitat cultural de la localitat.
- recerca sobre les lleis que protegeixen el patrimoni i com s'apliquen a la localitat.
- estudi sobre la trajectòria de la recuperació arqueològica de la localitat des dels seus inicis fins a l'actualitat (primeres excavacions, activitat dels afeccionats locals, programes actuals d'investigació, etc.)
- estudi dels materials arqueològics d'un jaciment determinat -d'un estrat, d'un sector o un tipus de material concret-, que siguin dipositats en el museu local o formin part d'una col.lecció.
- estudi d'una fàbrica o altres establiments relacionats amb el passat industrial que presentin restes patrimonials i sobre els quals se'n puguin extreure dades econòmiques, tècniques i sociològiques⁴.

Cal indicar, també, que en alguns casos la investigació pot ser complementada amb dades documentals obtingudes en els arxius locals, amb materials bibliogràfics, amb dades sociològiques i amb informacions obtingudes mitjançant tècniques d'història oral.

Finalment, seria bo que encoratgessim el nostre alumnat a participar en premis i concursos de recerca locals o d'abast més general.

4. CONCLUSIONS.

Des d'aquestes línies s'ha pretès donar idees generals sobre com explotar els diversos àmbits del currículum de l'ESO i del batxillerat i no únicament des dels crèdits, que són les unitats curriculars bàsiques, sinó des d'altres vies, per tal de treballar continguts relatius a l'arqueologia i al patrimoni. Igualment, s'ha intentat posar èmfasi en què aquest treball pot incloure continguts tant conceptuals, com procedimentals, com relatius a les actituds. No s'ha incidit tant en les possibilitats que ofereixen les sortides o els tallers i altres recursos pedagògics que, des de fa temps, ofereixen alguns entitats culturals públiques o privades, per considerar que són activitats més puntuals. Tampoc s'ha tractat el camp de les simulacions arqueològiques, sense que es posi en dubte la seva gran eficàcia pedagògica. No s'esgoten aquí, però, totes les possibilitats de treball, ja que podem aprofitar altres ocasions per a motivar l'alumnat envers l'arqueologia i el respecte al patrimoni: unes troballes arqueològiques locals

⁴ Sovint pensem en l'arqueologia com a mètode d'investigació aplicat a la prehistòria i a la història més remota, però les possibilitats pedagògiques de l'arqueologia industrial estan sent aplicades des de fa temps per molts ensenyants.

poden ser motiu per a estimular els nostres alumnes a conèixer i valorar el seu entorn patrimonial.

BIBLIOGRAFIA⁵

Bardavio, A. i González, P (1990), *El taller d'arqueologia i història*, Departament d'Ensenyament, Generalitat de Catalunya.

Hernández, F.X. (1994), "Procediments i recursos en història de Catalunya", *Crònica d'Ensenyament*, 75, Departament d'Ensenyament, Generalitat de Catalunya.

Manuel, J. de i Tejero, F. (1995), "El treball de recerca al nou batxillerat", *Butlletí*, 93, Col.legi Oficial de Doctors i Llicenciats en Filosofia i Lletres i en Ciències de Catalunya.

Moya, J. (1992), *El treball de recerca. Batxillerat*, Departament d'Ensenyament, Generalitat de Catalunya.

Ojuel, M. (1995), "Una experiència en l'ensenyament de l'arqueologia a l'educació secundària (IES Badalona-7)", *Balma*, 2, Graó Editorial.

Rathje, W.R. (1991), "Once and futur landfills", *National Geographic*, 5, vol. 179.

Santacana, J (1995), "Una experiència didàctica de reconstrucció: el poblat ibèric de Calafell i els procediments de l'arqueologia", Actes de les I Jornades d'Arqueologia i Pedagogia, Museu Arqueològic de Barcelona.

Trepal, C.A. (1995), *Procedimientos en Historia. Un punto de vista didáctico*, Graó Editorial.

⁵ La bibliografia no preten ser exhaustiva, sinó que respon a les referències que se'n fan al text.